

УДК 323.351

О. М. Ярош
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії і педагогіки
ДВНЗ «Національний гірничий університет»

ПОЛІТИЧНИЙ ІДЕАЛ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ В УКРАЇНІ

Мета – розкрити особливості понять «політичний ідеал» і «національна ідея» у їх зв'язку, визначити їхню роль у суспільно-політичному житті.

Постановка проблеми. У сучасній Україні на рівні Конституції закріплене соціальне спрямування державної політики. Проте соціально-економічні реалії з кожним роком усе менше відповідають закладеним у Конституції тенденціям. Отже, концептуально виважена ідеологічно адекватна основа внутрішньої політики держави, що відповідала б специфічним рисам, які притаманні українському суспільству, його цінностям і баченням майбутнього, могла б вивести державу на новий рівень взаємодії із суспільством і зняти соціально-політичні напруження. Такою основою можуть виступати політичний ідеал і національна ідея.

На тлі подій 2013–2014 рр. застереження деяких дослідників політики 2000-х щодо необхідності виявлення й закріплення на державному рівні стратегії внутрішньої політики й стратегії зовнішньої політики стало надзвичайною необхідністю, пов'язаною з виживанням держави. Уже тоді відзначалася необхідність відпрацювання «взаємозв'язку особистості, держави й суспільства, механізмів функціонування органів державної влади й розвитку демократії» [7, с. 63]. Коли ми говоримо про соціальну державу, мається на увазі постійний діалог держави і її органів із населенням, потужне громадянське суспільство, що активно поводить себе, відстоює свої права в комунікації з державою; забезпеченість умов ведення підприємницької діяльності для широких мас населення. Наше розуміння соціальної держави спирається на принцип людини як базової цінності, людини як головного суб'єкта політичної діяльності. Адже важливий вплив справляють суспільно-психологічні чинники (прагнення, інтереси особисті й групи). Людина за своєю природною сутністю не живе поза упередженнями, хоч і може твердити, що вільна від них; у той же час «жодна особистість не діє поза ідеєю перетворення особистого й суспільного життя відповідно до власних потреб і інтересів» [4, с. 115].

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішній світ людини виявляється через досягнення людиною певних цінностей, принципів, норм, ідеалів. Людина з моменту свого самоусвідомлення як суспільної істоти чи, як у Аристотеля, «суспільної тварини» вже стикається з необхідністю впливати на суспільно-політичні процеси згідно зі своїм світоглядом. У процесі ускладнення суспільно-політичних відносин змінюється погляд людини щодо держави й форм організації суспільства, змінюються форми вираження й реалізації потреб і інтересів людини. Спонукальний мотив, який диктує людині ті чи інші переваги у сферах її життя, виходить із одного джерела – психологічних особливостей особистості. «Саме психологічні особливості людини визначають форми, виразність, домінуючі інтереси, пошук можливостей для їх реалізації» [2, с. 51]. Залученість сучасної людини в соціально-політичні процеси спричиняє формування відповідного політичного ідеалу. Існує чимало визначень поняття «ідеал». Ми схилиємось до такого: це зразок політичного устрою, котрий людина (суспільство, група, окрема особистість) прагне втілити в життя, згідно з яким вона буде свою мислячу й практичну діяльність у сфері політики. Ураховуючи, що діяльність має цілеспрямований характер, а ідеал є образом, мета діяльності до її фактичного здійснення, входження політичної діяльності в життя людини – створювати політичні ідеали.

Важливим питанням може стати «реальність» винаходження політичного ідеалу, адже суспільно-політична дійсність – явище багатогранне, воно має складний і багатоконпонентний характер. Суспільно-політична дійсність сто-

сується як окремого індивіда, так і соціальних груп чи навіть усього суспільства. У ній поєднується конфронтаційне начало (як протиставлення різних соціальних груп) і начало об'єднуюче, особливо в часи загальнонаціональних трагедій; з одного боку, відбувається диференціація інтересів, а з іншого – їх переплетення. Таким чином, реальне існування загального для суспільства політичного чи будь-якого іншого ідеалу є якщо не неможливим, то питанням досить складним і багатоаспектним. Разом із цим приходиться розуміння того, що враховуючи колективний характер участі в політичній сфері, участь широкого кола громадян і соціальних груп у політичній діяльності, питання про формування й формулювання політичного ідеалу повинні вирішуватися за участю якщо не всіх, то якомога ширшого кола учасників. Звісно, зовнішні чинники відіграють значну роль у продукуванні ідеалів і їхньої ієрархії. Це ЗМІ й Інтернет, належність до тієї чи іншої соціальної групи чи верстви, рівень освіченості, орієнтація й рівень розуміння відповідних процесів.

Стрижневим прототипом політичного ідеалу є зразок політичного устрою, що існує у свідомості кожного конкретного суб'єкта політичної діяльності, а основне завдання в управлінні політичним процесом – максимальне заохочення будь-якого його (суб'єкта) прояву. Роль подібного суб'єктного підходу надзвичайно важлива, адже для створення умов для задоволення потреб суспільства необхідно володіти розумінням цих потреб максимально широко. Стабільність, стійкість політичної системи залежить від повноти розуміння й адекватності реагування держави на палітру суспільних потреб і інтересів. У цьому контексті, таким чином, ми знову приходимо до розуміння, що питання політичного ідеалу стає ще більш важливим. Він міг би виконати таку необхідну інтегративну функцію в складному за своїми інтересами суспільстві.

Як уже було сказано, основою ідеалу є суб'єктивний світогляд. Навіть після участі в масових акціях, після виходу людини з психічних станів, що виникають у моменти участі в них, людина залишається сам на сам зі своїм суб'єктивним, зі своїми інтересами й потребами. Хоча фактор суб'єктивного в політичній дійсності з кожним роком посилюється, усе ж роль індивідуума в нашій державі не є вирішальною. Ситуація ускладнюється тим, що поглиблення соціально-економічної кризи в Україні витискає значну кількість людей за межу бідності. У результаті бойових дій і конфлікту на Сході України свідомість людей у такій ситуації зазнає суттєвих світоглядно-ціннісних змін. Це все при низькому рівні культури, зокрема політичної, призводить до політичної апатії й аполітичності або ж до агресії й суспільної депресії.

З іншого боку, у цій ситуації держава теж втрачає можливість реагувати на думку людей щодо тих чи інших політичних кроків. У результаті вакуум політичної участі заповнюється «ручним» управлінням, низкою прийнятих без згоди більшості рішень, що ще більше віддаляє державу від людини, породжуючи сумніви, знецінюючи самі основи політичної діяльності. Без тиску і/або контролю з боку суспільства держава втрачає монополію довіри, а провідні політичні групи втрачають підтримку громадян. Вищесказане – лише примітивне й дуже спрощене зображення результату віддалення людини як суб'єкта політичної дійсності від важелів політики, від участі в процесах державотворення. Насправді процеси, що протікають у суспільстві, є складними й багатограними. Але незмінно залишається неспроможність політичної еліти в ситуації відчуження широких кіл громадськості від політичної діяльності формулювати політичний ідеал, адже зворотний зв'язок із суспільством втрачається. Тож якщо говорити про політичний ідеал на рівні суспільства, то самовираження

індивіда є необхідним і вирішальним для формування такого ідеалу.

Г. Гегель, вважаючи державу «дійсністю моральної ідеї – моральним духом» говорить, таким чином, про ідею держави, що «у собі й для себе є моральним цілим, здійсненням свободи й абсолютною метою розуму, виявляється в тому, щоб свобода дійсно була. Держава є духом, який перебуває у світі й реалізується в ньому свідомо» [3]. Тож держава сама в собі вже є ідеалом, що реалізується. У той же час Г. Гегель критикує Ж.-Ж. Руссо за його визначення базисом держави індивідуальну волю, всезагальну волю – спільне, що виходить з індивідуальної волі. Держава як «договір», таким чином, в основі своїй стоїть на сваволі, випадковій думці. Звертаючись до реалій сучасності, необхідно відмітити, що саме бачення Ж.-Ж. Руссо отримало визнання. Хоча заради справедливості зазначимо, що «недоліки» такої основи держави, вказані Г. Гегелем, дійсно існують.

На відміну від позиції Г. Гегеля, І. Кант вважав, що реалізуючись у політиці, певний сукупний ідеал суспільства виходить із «чистих принципів», які є нормою для будь-якого дійсного об'єднання в суспільстві, тобто співвідносяться з «внутрішньою метою». Тут йдеться також про певний заданий ідеал, першобраз, якому слідує й уподібнюється будь-яке об'єднання людей. «Ідеали дають необхідне керівництво розуму, який потребує поняття досконалого, щоб оцінювати й вимірювати відповідно до цього поняття ступінь і недоліки недосконалого... Але спроби реалізувати ідеал на прикладі – не реальні» [5, с. 341]. Як бачимо, в І. Канта поняття ідеалу цілком підходить розгляду держави. Ідеал держави як абсолютного й визначеного в собі акту й процесу, слідування якому є вищою метою індивіда й суспільства в цілому – необхідний елемент для суспільства будь-якої держави.

Чи можна відрізнити поняття політичного ідеалу від поняття національної ідеї? Якщо поняття «національна ідея» входить до комплексу загальнозживаних у медійному побуті українців понять, то поняття національного ідеалу – не настільки поширене. Вочевидь, поняття «ідеал» і «ідея» взаємопов'язані. Дуже часто ми можемо натрапити в побутовому використанні понять «ідея» і «ідеал» на схоже смислове навантаження. Якщо ідеал – це, спрощено кажучи, певний досконалий взірець, досконале буття чогось, то ідея в нашому розумінні – повнота й визначеність чогось, що ми позначаємо. Поняття ідеї у зв'язку з поняттями держави й нації може вживатися в якості сукупності, первинного набору рис, ознак, які в своїй мінімальній концентрації визначають державу чи націю такою, що відбулася в суспільно-історичному просторі. Політичний же ідеал держави чи нації є взірцем, досконалістю, до якої нація чи держава прагне, відносно якого приймаються ті чи інші політичні рішення, продукуються ті чи інші політичні концепції.

Якщо припустити, що ідеалом держави є свобода людини, її найповніша реалізація, то в контексті суспільного існування (з усіма його умовами й умовами) ідеєю в політичному житті може стати концепція, що так чи інакше найефективнішим чином узгоджує суспільні й індивідуальні інтереси, потреби й свободи.

Політичний ідеал може включати багато ідей. При цьому рівень загальної «статичності» політичного ідеалу набагато вищий, ніж відповідний показник комплексу політичних ідей, які можуть бути мінливими, динамічними, хоча й спрямовані на наближення до відповідного ідеалу. Таким чином, у логіко-понятійному відношенні поняття «ідеал» є більш загальним, ніж поняття політичної чи будь-якої іншої ідеї. У цьому розумінні національна ідея також входить до комплексу ідей, що конкретизують і формалізують політичний ідеал. Чи існує національний ідеал окремо від політичного? Якщо розглядати поняття нації в загальному, широкому сенсі як народ або як сукупність громадян однієї держави як політичної спільноти, то поняття «національний ідеал» і «політичний ідеал» стають синонімами. У політичній риторичі трапляються різні випадки вживання поняття «нація», наприклад «Організація Об'єднаних Націй» як синонім організації, об'єднання держав, а вираз «національний інтерес» є синонімічним до виразу

«державний інтерес». У більш вузькому сенсі термін «національний інтерес» інколи вживається для позначення інтересів і потреб етнічних спільнот на теренах певних держав. Очевидно, що такий «національний ідеал» – більш вузьке поняття, адже суб'єкт, який його визначає – певна національність чи етнос. На рівні держави політична еліта має озвучувати національний ідеал (концентрований державний інтерес, державну доктрину) так, щоб ідеї, закладені в його межах, виявилися прийнятними для лівих і правих, бідних і багатих, старих і молоді, етнічних меншин і титульної нації. Окрім цього, необхідна прозора й зрозуміла для більшості стратегія розвитку держави, що витікає з політичного ідеалу, сформульованого в національній ідеї: «Владна еліта має виробити й аргументовано донести до мас сутність етапів і структуру механізму (з усіма його політико-правовими, соціально-економічними, культурними і т. п. складниками) досягнення задекларованих висот» [6].

Розглядаючи поняття національної ідеї, відзначимо велику кількість визначень і точок зору на місце національної ідеї, роль її визначення на рівні держави й суспільної свідомості. Деякими науковцями відзначається застарілість і навіть деструктивність цього поняття. Йдеться про те, що національна ідея – це деструктивний елемент, застаріла схема ідеологічного характеру, яка не вписується в логіку кінця ХХ століття. У викладі інших «одержимість» національною ідеєю кваліфікується як різновид душевної хвороби, як суспільна параноя [9, с. 84].

Більшість науковців визначає національну ідею в широкому розумінні як «соціально-політичний, морально-етичний і психологічний феномен народного буття, що згуртовує в державі громадян, представників різних національностей в єдине ціле» [1], як «сукупність ідей, систему поглядів на об'єднання навколо загальної мети, корінних принципів держави, що відображають внутрішні й зовнішні інтереси народу, який у ній проживає, спрямовані на зміцнення державності та подальший її розвиток» [8, с. 51].

Національними ідеями можуть виступати певні концепції релігійного, міфологічного, історико-культурного характеру. Вони включають у себе духовні, релігійні та моральні цінності, спосіб життя, національний менталітет тощо. У ході історичного процесу національні ідеї можуть набувати нових, насамперед духовних, моральних, гуманістичних складників, які надають політиці та політичній діяльності творчу, консолідуючу спрямованість. Приклади концептів національних ідей пропонує ізраїльський філософ Пінхас Полонський: «союз вільних людей» у Швейцарії і «self-made man» («людина, яка зробила себе сама») у США, «Москва – третій Рим» у Росії, ідея принципів «трьох іудейських царів» в Ізраїлі (наголошує на цінності здобутої державності, необхідності національного відродження, важливості взаємовигідних стосунків, миру й союзів із країнами-сусідами) [10]. Національна ідея має бути позитивною, її функціями є легалізація політичної еліти, сприяння самовизначенню нації, створення перспективного образу майбутнього.

Особливості історичного розвитку України, попри всю специфічність, цілком відповідають історії більшості відносно молодих держав Європи – Чехії, Словаччини, Словенії, Польщі та багатьох інших, що довгий час знаходилися на орбітах великих імперій і держав. Але врешті-решт усі вони здобули незалежність, сформулювали національну ідею, консолідували суспільство й змогли побудувати свою державність на достатньому й сучасному рівні. Україна мала незначний досвід державотворення в добу політичних катаклізмів в Європі у першій чверті ХХ століття. Проекти національної ідеї знайшли вираження в ідеях України «від Сяну до Дону», «від Карпат до Кавказу» та ін. У 90-х рр. ХХ століття історичний процес привів Україну до нової хвилі національного піднесення, і це стало одним із факторів створення української держави. Проте недосконале соціально-економічне забезпечення, відсутність укоріненої в національній пам'яті політичної культури, досвіду державності й державотворення, дипломатичних відносин, суспільно-економічних відносин нового типу, нерішучість політичної еліти – усі ці й інші фактори стали суттєвим гальмом у нову епоху

державотворення. Суттю початкової національної ідеї, що стала стрижневою в останні 5 років до 1991 р., було здобуття незалежності. Коли це сталося, то інерція потроху почала втрачатися, виникли проблеми, до яких нове керівництво країни не було готове, а народ, не знаходячи в політичній діяльності очікуваних результатів, загалом став аполітичним. Формування громадянського суспільства й демократичних цінностей, заявлених в якості нового вектора суспільно-політичного руху, не відповідало найголовнішим і найістотнішим потребам усього суспільства, а тому не стало досить успішним. Тож після отримання незалежності в Україні не було побудовано успішного проекту національної ідеї, що відображала б реальні потреби, інтереси й надії суспільства. Тому поступова втрата суспільством реальної монополії на владу на користь незначних за кількістю угруповань, що діяли лише у власних вузьких інтересах, фактична відсутність важелів впливу суспільства в державі, відсутність традиції правового захисту й громадянського суспільства залишають Україну на периферії еволюції суспільно-політичних перетворень і світових процесів.

Революції 2004 і 2013 рр., події 2014 р. і війна на Сході дещо змінили традиційні орієнтири досить пасивного суспільно-політичного процесу в Україні. Стали з'являтися відносні нові явища: волонтерський рух, військові дії й усвідомлення остаточного відокремлення від Росії, досить потужне відчуття своєї близькості до Європи, а нагомість – підвищення суспільно-політичної напруги, економічна криза, депресія від воєнних дій, невирішеність питань, пов'язаних з анексованими територіями, недостатня підтримка біженців із цих територій, втрата довіри до нового уряду й Президента через скандали з приводу корумпованості їхніх представників і зв'язків з РФ, контрабанда на кордонах і в зоні АТО та багато іншого. Усе це поки що не сприяє побудові зрозумілої й прийнятної національної ідеї, отже, збільшується відтік молоді частини населення в інші країни, що погіршує ситуацію.

Висновки. Таким чином, політичний ідеал, як і національна ідея, мають потужне значення для розвитку України й існування державності. Якщо політичний ідеал є теоретичним взірцем для суспільства України в його еволюції, то національна ідея є певною мірою концепцією пояснення минулого, розуміння теперішнього й бачення перспективи майбутнього. Формування цих понять суспільством – першочергове завдання в найближчій перспективі. Без сформованого політичного ідеалу й чітко визначеної національної ідеї, зваженої й вірогідної концепції розвитку держави суспільно-політичний процес буде протікати занадто повільно, кризові явища в державі поглиблюватимуться, а громадянське суспільство не отримає поля для зростання й реального формування суспільного запиту до держави, яка й надалі, прикриваючись фіктивними «національними цінностями», буде обслуговувати інтереси вузьких спільнот, пов'язаних із фінансово-промисловими групами.

Література

1. Багмет М. Формування національної ідеї – важливий напрям державотворчого процесу в Україні / М. Багмет [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.chdu.edu.ua/index.php?m=10&s=7&t=12>.
2. Бутенко Н. Психологічні передумови як визначальний чинник вибору політичних ідеалів / Н. Бутенко // Політологічний вісник № 9. – К. : Знання, 2001. – С. 51–57.
3. Гегель Г. Філософія права / Г. Гегель [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://psylib.org.ua/books/gegel03/txt10.htm>.
4. Іщенко О. Ідеологія і соціальний конфлікт: сутність, співвідношення, практика взаємозв'язку / О. Іщенко // Політологічний вісник № 9. – К. : Знання, 2001. – С. 115–125.
5. Кант І. Критика чистого розуму / І. Кант. – С-Пб. : ІКА «ТАЙМ-АУТ», 1993. – 477 с.
6. Карамзіна М. Національна ідея чи наднаціональний ідеал? / М. Карамзіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://day.kyiv.ua/uk/article/nota-bene/nacionalna-ideya-chi-nadnacionalniy-ideal>.
7. Корнієнко В. В пошуках консолідації українського суспільства: національна ідея чи політичний ідеал? / В. Корнієнко // Нова політика. – 2000. – № 4. – С. 47–52.

8. Корнієнко В. Політичний ідеал як відбиток соціальних відносин в Україні. / В. Корнієнко // Політологічний вісник № 9. – К. : Знання, 2001. – С. 63–72.

9. Лютко Н. Основні підходи до визначення поняття «національна ідея» / Н. Лютко // Формування патріотизму та збереження національної ідентичності особистості в умовах полікультурного середовища сучасної України : зб. наук. пр. – Хмельницький : ПП.Мельник, 2014. – С. 83–86.

10. Селокова А. Національна ідея як джерело розвитку / А.Селокова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://innovations.com.ua/ua/articles/op-manage/18525/nacionalna-ideya-yak-dzherelo-rozvitku>.

Анотація

Ярош О. М. Політичний ідеал і національна ідея в Україні. – Стаття.

У статті розглядаються філософські й соціально-політичні аспекти понять «політичний ідеал» і «національна ідея», які впливають на світоглядну орієнтацію у вирішенні протиріч у системі «людина – суспільство – держава». Було проаналізовано досвід формування цього погляду в українських умовах. Розкривається й обмірковується теоретичний статус і методологічний арсенал політичного ідеалу. Виявлені субординації й координації зв'язку політичного ідеалу з національною ідеєю, національним ідеалом. Розглядаються політичні ідеали й національні ідеї в історико-політичній та історико-філософській ретроспективі й перспективі. Також проводиться аналіз різних видів національних ідей у міжнародному контексті, різних версій і різних їх моделей. Концептуально досліджуються проблеми розроблення й реалізації політичного ідеалу й національної ідеї в сучасній Україні.

Ключові слова: політичний ідеал, національний ідеал, національна ідея, нація, стабільність.

Анотація

Ярош А. Н. Политический идеал и национальная идея в Украине. – Статья.

В статье рассматриваются философские и социально-политические аспекты понятий «политический идеал» и «национальная идея», которые влияют на мировоззренческую ориентацию в решении противоречий в системе «человек – общество – государство». Был проанализирован опыт формирования этой точки зрения в украинских условиях. Раскрывается и обсуждается теоретический статус и методологический арсенал политического идеала. Обнаружены субординации и координации связи политического идеала с национальной идеей, национальным идеалом. Рассматриваются политические идеалы и национальные идеи в историко-политической и историко-философской ретроспективе и перспективе. Также проводится анализ различных видов национальных идей в международном контексте, различных версий и различных их моделей. Концептуально исследуются проблемы разработки и реализации политического идеала и национальной идеи в современной Украине.

Ключевые слова: политический идеал, национальный идеал, национальная идея, нация, стабильность.

Summary

Yarosh O. M. The political ideal and national idea in Ukraine. – Article.

The article deals with the philosophical and social-political aspects of terms “political ideal” and “national idea” which influence the worldview orientation in the solution of contradictions in the system of “human – society – state”. An experience in creating of these terms in Ukrainian conditions was analyzed. The theoretical status and methodological arsenal of political ideal is revealed and reasoned. Subordination and coordination connections of political ideal with national idea, national ideal are revealed. The political ideals and national ideas in historic-political and historic-philosophical retrospectives and perspectives are viewed, the analysis of different kinds of national ideas in the international context, different versions and different models of them are considered as well. Conceptually, there is the investigation of the problem of working and realizing of the political ideal and national idea in modern Ukraine.

Key words: political ideal, national ideal, national idea, nation, stability.